

dr. H.L. Zwitzer

luitenant-kolonel voor bijzondere diensten b.d.

Nederlands oorlogsverklaring aan Japan

Op een moment dat tegen Nederlands-Indië nog geen acties waren ondernomen heeft de Nederlandse regering op 8 december 1941, na het bekend worden van de Japanse aanval op Pearl Harbor, onmiddellijk en zonder aarzelen besloten Japan de oorlog te verklaren. De beantwoording van de vraag welke de overwegingen zijn geweest die aan deze drastische beslissing ten grondslag hebben gelegen vergt in de eerste plaats een kort exposé inzake Nederlands internationale positie, gevolgd door een overzicht van de eraan voorafgaande gebeurtenissen.

Nederlands positie in de wereld

Zowel voor het Rijk in Europa als voor de gebiedsdelen in Azië en Amerika ging het neutrale Nederland ervan uit dat, bij schending van het grondgebied, de vijand zo krachtig mogelijke tegenstand moest worden geboden, totdat derden te hulp zouden komen. Voor Nederland zelf werd in een dergelijk geval gerekend op de steun van Engeland. Weliswaar was dat niet in een bondgenootschap geregeld, zoals dat nagenoeg onafgebroken wel het geval was geweest vanaf het derde kwart van de 17e eeuw tot aan de val van de Republiek der Verenigde Nederlanden in 1795. Wederzijdse maritieme, commerciële en defensieve belangen speelden een onuitgesproken rol om na de Napoleontische tijd de oude situatie te herstellen; zij het zonder een formeel bondgenootschap. Illustratief in dit verband is dat Engeland in 1814 bereid was aan Nederland, op enkele uitzonderingen na, de koloniën terug te geven die in de voorgaande jaren door de Britten waren bezet of veroverd. Voorwaarde was dat smelting van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden zou plaatsvinden, zodat het vergrote Nederland in het nieuwe Europa een bolwerk tegen Frankrijk zou vormen.

Overigens moet men uit de Engels-Nederlandse afhankelijkheidsrelatie niet de gevolgtrekking maken dat de twee landen op basis van gelijkwaardigheid tegenover elkaar stonden. Dat was al niet zo geweest ten tijde van het formele bondgenootschap gedurende het Ancien Régime toen Engeland, als het erop aankwam, in de eerste plaats zijn eigen belangen liet spreken. Zo was dat bv. het geval geweest aan het einde van de Spaanse Successieoorlog toen Engeland geheime onderhandelingen en afspraken met de gezamenlijke vijand Frankrijk liet prevaleren boven het genootschap met de Republiek. Een ander voorbeeld is Englands houding ten tijde van de Belgische Opstand in 1830 die tot de afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden leidde. Ongetwijfeld beïnvloed door het onhandige optreden van Koning Willem I en de prins van Oranje, de latere Koning Willem II, bleek Engeland niet van zins de samenvoeging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden te herstellen. Het idee van een veroveringszuchtig Frankrijk leefde niet meer zo sterk als in 1815, waardoor Engeland minder was geïnteresseerd in handhaving van dat bolwerk tegen Frankrijk.

Ook nadien is het diverse keren voorgekomen dat de Engelse *raison d'état*-politiek, uitsluitend gericht op het belang van de staat, ten nadele van Nederland was of zou kunnen worden. Een voorbeeld van het laatste is Englands poging het Verdrag van Londen van 1824 te herzien. Dat voorzag in de terugtrekking van Engeland uit Benkoelen en Billiton waartegenover Nederland afstand deed van zijn bezittingen in Voor- en Achter-Indië, en van Malakka en Singapore. Kort na de Belgische afscheiding in 1840 probeerde Engeland zich, op voet van gelijkheid met Nederland, toegang te verschaffen tot de markt in Nederlands-Indië, die (zij het nog min of meer belemmerd door, overigens lage, rechten) met die van

Nederland één geheel vormde. Engeland wilde daarvan meeprofiten, echter zonder Nederland wederkerigheid aan te bieden in Brits-Indië, dat economisch gezien in een zelfde verhouding tot het moederland stond als Nederlands-Indië.

De onderhandelingen over de herziening van het verdrag uit 1824 in de door Engeland gewenste zin duurden tot 1843 maar mislukten, wat niet wegneemt dat Engeland zijn oog gericht bleef houden op de Indische Archipel. Via een stroman, de beruchte James Brooke, kwam het in het bezit van Noord-Borneo en van het kolenrijke eiland Laboean. Brookes optreden is een van de oorzaken geweest dat Nederland zijn gezag in de Archipel begon uit te breiden om nog meer gebiedsverlies te voorkomen. Men is daarin redelijk geslaagd, maar kon niet voorkomen dat Engeland in 1857 de ten zuidwesten van Java gelegen Cocoseilanden en in 1888 het ten zuiden van Java liggende Christmaseiland in bezit nam, gebieden die in 1829 nog als Nederlands werden beschouwd. Met andere woorden: Nederland kon weinig uitrichten zodra de belangen van machtiger mogendheden in het geding waren. Dat gold evenzeer voor Engeland, waarop Nederland zelfs in geval van nood hoopte te kunnen steunen.

Het na 1840 verkleinde Nederland heeft zich aan die situatie aangepast door op internationaal terrein een politiek van onthouding en neutraliteit te voeren. Het parool was zich buiten internationale conflicten te houden. In overeenstemming daarmee is de uitspraak van de Nederlandse minister van buitenlandse zaken uit het kabinet Rochussen-Van Bosse (1858-1860), J.K. baron van Goltstein, die zich tegenover een sollicitant liet ontvalen „dat er aan zijn departement niet hard te werken viel”. Zich geheel onttrekken aan wat zich op het wereldtoneel voerde bleek een onmogelijkheid en naast de onthoudings- of neutraliteitspolitiek ontwikkelde zich het idee dat Nederland een missie had te vervullen en een vooraanstaande rol diende te spelen op het gebied van de internationale rechtsorde, zodat het volkenrecht in de plaats zou komen van de machtspolitiek der grote mogendheden. Mooie gedachten laten zich echter niet dwingen en het legalisme dat Nederland, uiteraard mede uit eigen belang propageerde, bleek in de internationale politiek slechts acceptabel bij onbelangrijke conflicten. Afzijdigheid en legalisme konden niet verhinderen dat Neder-

land bleef wat het na de Belgische omwenteling was geworden: een klein land. Door zijn grote koloniale rijk misschien wel niet geheel een *quantité négligeable*, maar wel een mogendheid die niet een dusdanig respect kon afdwingen dat haar voor rampen zou kunnen behoeden.

Verloop der gebeurtenissen tot 1940

Militair gezien was Nederland tegenover grotere mogendheden een weinig indrukwekkende natie. Slechts in de afronding van het koloniale grondgebied in Azië kon het, gesteld als het daar was tegenover een zwakkere tegenstander, militair zijn invloed doen gelden. Soms ook weinig overtuigend, zoals de Atjeh-oorlog heeft bewezen, die 40 jaar heeft moeten duren (1873-1913) alvorens Nederland zijn gezag min of meer definitief in Noord-Sumatra kon vestigen. Zelfs daarna moest men in Atjeh voortdurend op zijn hoede zijn.

Nederlands betrekkelijke militaire machteloosheid leidde tot de in de aanvang van dit artikel genoemde defensiepolitiek, die ervan uitging dat, mocht Nederland ondanks zijn neutraliteitspolitiek in een conflict betrokken raken, die neutraliteit zou laten varen en zich zou aansluiten bij een van de bij het conflict betrokken grote mogendheden.

Dat veiligheidsbeleid was van toepassing op Nederland zelf en op de koloniën en was in feite de logische consequentie van de positie die Nederland als kleine neutrale mogendheid in het internationale krachtenveld bekleedde. Het noemde zich neutraal, maar het was om economische, financiële en geopolitieke redenen niet in staat zich als een werkelijk neutrale natie te gedragen en zich tot de tanden te bewapenen om zich geheel zelfstandig een vijand van het lijf te kunnen houden. Het dichtst bij die opvatting kwam het rapport uit 1913 van de een jaar tevoren ingestelde Staatscommissie die voorstellen moest indienen inzake het verdedigingsstelsel van Nederlands-Indië. Zij kwam tot de conclusie dat de vloot aanzienlijk moest worden uitgebreid om zich, in afwijking van het geldende stelsel dat de verdediging tot Java beperkte, overal in het eilandenrijk te weer te kunnen stellen tegen schending van de Nederlandse neutraliteit. De hoofdtaak van de verdediging zou dus bij de marine komen te liggen en niet meer bij het leger, zoals tot dusver het

geval was geweest. De regering conformeerde zich in 1916 aan die zienswijze, en in 1917 werden alvast twee kruisers op stapel gezet, alsmede torpedobootjagers en onderzeeboten. In 1920 echter kwam de regering terug op haar standpunt uit 1916 omdat zij tot het inzicht was gekomen dat

...de verdediging te water, zowel in het Moederland als in de Koloniën, zal moeten geschieden met zg. klein materieel, omdat het bouwen, op de hoogte van de tijd houden en bemannen van een vloot van groot materieel onze krachten in elk opzicht verre te boven zou gaan.

Voorbijgaande aan de in 1923 door de Tweede Kamer verworpen vlootwet, die een uitvloeisel was van het in 1920 geformuleerde standpunt, en het vervolgens door de regering ingetrokken ontwerp-vlootwet uit 1925, kwamen ten slotte in 1927 de in Nederland opgestelde „Defensiegrondslagen voor Nederlands-Indië” tot stand. Onomwonden wordt daarin uitgesproken dat als

...Nederlandsch-Indië ondanks het ernstig pogen om buiten den oorlog te blijven, daarin toch betrokken wordt, (...) de aanwezige weermacht met de voorhanden middelen zich zo goed mogelijk tegen elke bezetting van ons gebied (zal) verzetten, in afwachting van den steun, die ons mocht worden verleend. (cursivering HZ)

In deze formulering ligt de gedachte besloten dat een conflict in Azië in de eerste plaats tussen de grote mogendheden zou worden uitgevochten, en dat Nederlands-Indië, mocht het daarbij betrokken raken, een nevenoperatiegebied zou zijn. Dat blijkt bv. uit punt 6 van de Defensiegrondslagen en de in 1930 daarop gegeven toelichting. Daarin is de organisatie van het leger aan de orde gesteld in relatie tot de verdediging van Java. Deze zou moeten zijn berekend op het onschadelijk maken van landingsdivisies van kruisereskaders op de kust van Java, met name bij de vlootbasis Soerabaja en bij Tandjong Priok, de haven van Batavia, meer niet; „elke gedachte aan deugdelijk voorbereide en uitgeruste ondernemingen tot verovering of blijvende vestiging op Java”, diende men uit het hoofd te zetten, zodat men „bij het organisatie-werk (...) zich derhalve alleen te richten (heeft) op nevenondernemingen op beperkte schaal”. Opmerkelijk dat deze formulering tot stand kwam nog voordat de economische wereldcrisis uitbrak, die vanaf 1931 aanmerkelijke bezuinigingen op de Indische defensie tot gevolg zou hebben. Anders

gezegd: men moet onderscheid maken tussen de bescheiden rol die men als kleine mogendheid gedwongen was op defensiegebied te spelen, neergelegd in het regeringsstandpunt uit 1920, en de bezuinigingen die een gevolg waren van de economische crisis, die in 1929 in de Verenigde Staten was uitgebroken.

Die crisis betekende het einde van de welvaart die in de jaren '20 in Indië had geheerst. De pijler van die welvaart was de export van rubber, thee, suiker en olie, producten die echter sterk afhankelijk waren van de wisselende prijzen op de wereldmarkt en die vrij snel door de crisis werden getroffen. Hierdoor stakte de export, daalde de koopkracht, en daarmee ook de import. Alsof zij daarop hadden gewacht sprongen de Japanners in het gat dat de daling van de import had veroorzaakt, en overstroomden na het begin van de economische crisis Nederlands-Indië met goedkope industriële producten van de meest uiteenlopende aard. Hun economische penetratie, mogelijk gemaakt als gevolg van de sinds 1870 in Nederlands-Indië heersende vrijhandelspolitiek en het liberale toelatingsbeleid t.a.v. immigranten, hield in dat zij niet alleen hun producten in Indië wilden verkopen, maar ze ook op Japanse schepen wilden vervoeren, en via een door Japanners beheerst distributienet aan de man wilden brengen. Zou de Nederlandse regering in 1933 niet hebben ingegrepen door beperkingen op te leggen, dan zou de Nederlands-indische economie zodanig zijn gemanipuleerd dat alleen Japan de voordelen ervan zou trekken en de Indonesische bevolking van dat optreden het voornaamste slachtoffer zou zijn geworden.

Overigens dient wel erop te worden gewezen dat Japan, na het uitbreken van de economische crisis in 1929, zelf de dupe was geworden van buitengewone invoerheffingen op Japanse producten. Het is dus wel verklaarbaar dat het zijn goederenstroom naar Nederlands-Indië verlegde waar dergelijke beperkingen (nog) niet bestonden. Dat wil niet zeggen dat dit een verklaring zou zijn voor de hervatting van de Japanse expansiepolitiek, met het doel zich te verzekeren van markten die Japan door protectionistische maatregelen waren ontzegd. Dat zou een te gemakkelijke, op de grondslag van westerse maatstaven opgestelde, redenering zijn die geen rekening houdt met in Japan al sinds de 19e eeuw levende overtuiging dat het was

voorstemd uiteindelijk de hele wereld te overheersen.

In Tokio had het indammen van de Japanse goederenstroom naar Indië uiteraard ergernis gewekt, iets wat de Nederlandse regering niet was ontgaan en die stelde dan ook voor besprekingen over de handel tussen Japan en Indië te openen. Op verzoek van Japan vonden die plaats in Batavia; ze begonnen in juni 1934. Eerder dat jaar had de Japanse regering, bij monde van de minister van buitenlandse zaken Hirota, openlijk verkondigd dat Japan in Oost-Azië een missie had te vervullen en dat het als enige de verantwoordelijkheid droeg voor de handhaving van de vrede in dat gedeelte van de wereld. Deze onverbloemde politieke stellingname was eigenlijk een openbaarmaking van het Japanse streven in Azië, en later in de wereld, een allesoverheersende rol te willen spelen. Daarmee in overeenstemming was het optreden van de leider van de Japanse handelsdelegatie Nagaoka Haruichi, die enkele dagen na aankomst in Batavia duidelijk maakte dat hij over politieke kwesties wilde spreken. Vanzelfsprekend werd daarop niet ingegaan, waarna de onderhandelingen zich voortsleepten. Na een aanvankelijke mislukking, werd ten slotte in 1937 een overeenkomst bereikt. De totale Japanse invoer in Nederlands-Indië was toen inmiddels gedaald tot 15% van de totale import (in 1934 nog 31%) en de invoer in dat jaar van goederen als katoenen en zijden stoffen bedroeg resp. 77 en 92%.

Japanse aspiraties waren reeds manifest geworden vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw, toen het na een oorlog met China in 1895 in het bezit kwam van Formosa en de Pescadores. Na de oorlog van 1904/05 met Rusland verwierf Japan het zuiden van Sachalin, Port Arthur en het schiereiland Liaotoeng. In 1910 werd Korea een Japanse kolonie, en na de Eerste Wereldoorlog, waarin het aan de zijde van de Geallieerden vocht, kreeg het de voormalige Duitse koloniën in Azië als mandaatgebieden toegewezen (de Marianen, Carolinen en de Marshall-eilanden). Daarmee was Japan gepenetreerd in een gebied dat tot dusver uitsluitend in de belangensfeer van de VS en de Europese mogendheden had gelegen. De bezetting van Mandsjoerije in 1931, de openlijke verkondiging van zijn *self-styled* leiderschap in Oost-Azië en, wat Nederlands-Indië betreft, zijn pogin-

gen tot economische penetratie, waren nadere uitwerkingen van zijn streven die gebieden, met name ook China, te beheersen.

Het Japanse opdringen — dat mede had geleid tot het ambitieuze Nederlandse vlootplan uit 1913/1916 — had nu Nederlands-Indië bereikt en schiep bij de regering in Batavia de behoefte aan permanente informatie over de Japanse bedoelingen en het doen en laten van in Nederlands-Indië gevestigde Japanners. Dat resulteerde in de samsensmelting van de kantoren van Japanse en Chinese Zaken tot de Dienst Oost-Aziatische Zaken, die alle over Japan en de Japanners verzamelde inlichtingen coördineerde en doorgaf aan de regering in Batavia. Haar activiteiten steunden, behalve op de politie en de Politieke Inlichtingen Dienst, mede op het werk van de Generale Staf van het KNIL, gevestigd in het departement van oorlog in Bandoeng. Daar bevond zich een vertrek, de „Zwarte kamer”, ook bekend als Kamer 14, waar sinds 1931 pogingen werden gedaan de diplomatieke codes van Japan te kraken om aldus te weten te komen wat het in zijn schild voerde. Die pogingen werden met succes bekroond toen, op 6 november 1932, kap W.A. van der Beek erin slaagde de code van het Japanse ministerie van buitenlandse zaken te breken. De Japanners zijn nooit erachter gekomen en met het ontcijferen van de Japanse berichten, die veelal instructies bevatten voor de Japanse consuls in Indië (die consulaten waren brandpunten van spionageactiviteit) is men doorgegaan tot het uitbreken van de oorlog. Kamer 14 werd door Batavia ook ingeschakeld toen in 1934 de handelsbesprekingen begonnen en men uit de berichten tussen het ministerie van buitenlandse zaken in Tokio en de Japanse delegatieleider kon opmaken dat de Japanners van plan waren zich economisch en politiek van Nederlands-Indië meester te maken.

Het is in dit verband zinvol erop te wijzen dat in Washington in december 1921 tussen Frankrijk, Groot-Brittannië, Japan en de VS een verdrag tot stand was gekomen dat bepaalde dat de vier ondertekenaars elkaars eilandenbezit in de Pacific zouden eerbiedigen. Hoewel Nederland niet bij de totstandkoming van dat verdrag betrokken was geweest, legden de gezanten van de vier mogendheden tegenover de Nederlandse minister van buitenlandse zaken een verklaring af die erop neer-

kwam dat zij de rechten van Nederland m.b.t. zijn eilandenbezittingen in het gebied van de Pacific zouden respecteren; een voornemen waarvan Japan inmiddels was afgestapt.

Na de in 1937 tot stand gekomen overeenkomst bleef de Indische regering alert. De bezuinigingen op de krijgsmacht hadden hun dieptepunt bereikt en toen vanaf 1935 de politieke spanningen in de wereld toenamen, werd de noodzaak ingezien zowel de Nederlandse als de Indische defensie te versterken. Een ambitieus luchtverdedigingsplan voorzag in de aanschaf van bommenwerpers voor de Luchtvaartafdeling van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL). Die vliegtuigen hadden de taak een door de vijand in de Buitengewesten geschapen bruggehoofd, waartegen de vloot (wegens taken elders) niet had kunnen optreden, massaal aan te grijpen. In wezen betekende dat een afwijking van de in 1927 vastgestelde Defensiegrondslagen. In de toen geformuleerde gedachtingang lag de hoofdtaak van het leger op Java, met een ondersteunende taak voor de vloot, terwijl in de Buitengewesten de vloot als voornaamste neutraliteitshandhaver moest optreden, op bijzonder kwetsbare punten (de oliewinningsgebieden Tarakan en Balikpapan) gesteund door het leger. Thans echter leek men te zijn teruggekeerd tot de opvatting uit de Eerste Wereldoorlog dat tegen schending van de neutraliteit overal in de Archipel moest worden opgetreden. Een standpunt dat begin 1940 nog eens werd uitgedragen bij de presentatie van de plannen tot de bouw van slagkruisers voor de verdediging van Nederlands-Indië. De regering bracht toen naar voren dat de vloot in Nederlands-Indië een zodanige sterkte moest hebben dat de marine in staat moest zijn krachtdadig op te treden tegen een schending van de Nederlandse neutraliteit in de Indische Archipel.

Door de Duitse inval in Nederland in Mei 1940 en de daaropvolgende bezetting kwam van die plannen niets terecht. Indië zou het moeten doen met een vloot die nog geheel was toegesneden op de Defensiegrondslagen uit 1927. Hetzelfde gold voor het KNIL, dat weliswaar sinds 1936 bezig was aan een reorganisatie die meer strookte met de gewijzigde opvattingen van de regering, maar waarvan de resultaten nog maar weinig indrukwekkend waren.

Japan op de drempel van Nederlands-Indië

Het in 1937 door Japan in Peking uitgelokte incident was de inleiding tot de onmiddellijk erop gevolgde oorlog met China. Als reactie daarop hadden de VS, die in China grote belangen hadden, in de zomer van 1939, nog voor het uitbreken van de oorlog in Europa, het uit 1911 daterende handelsverdrag met Japan opgezegd, dat als gevolg daarvan in januari 1940 zou aflopen. Hoewel die opzegging niet werd gevolgd door een embargo, betekende het wel dat de Japanse import van olie en andere strategische goederen uit de VS in gevaar kon komen. Die invoer bedroeg tot dusver ca. 65% van de Japanse behoefte aan olie en 90% van ijzer en koper. Tegelijk met de opzegging van het verdrag had de Amerikaanse regering ook alle export onder haar controle gebracht.

Het is dus niet onbegrijpelijk dat Japan zijn blik richtte op Nederlands-Indië om de invoer van olie veilig te stellen en al op 2 februari 1940 ontving de Nederlandse regering een Japans verzoek besprekingen te beginnen over de wederzijdse handelsbetrekkingen. Op het moment van de Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940, had de Nederlandse regering daarop nog niet geantwoord. Het verzoek was vergezeld gegaan van een nota waarin o.m. werd voorgesteld alle beperkende bepalingen op de wederzijdse handel en op de vestiging van elkaars onderdanen in de wederzijdse gebieden op te heffen. Voorts zou Nederland erop moeten toezien dat in de pers geen anti-Japanse publikaties zouden verschijnen. Op 12 mei — toen de Nederlandse regering wel iets anders aan haar hoofd had — overhandigde de Japanse gezant in Den Haag een memorandum waarin werd aangedrongen op een spoedig antwoord op de Japanse nota. Nadat de regering nog voor de capitulatie op 15 mei naar Londen was uitgeweken, volgde begin juni een antwoord, dat ten slotte leidde tot de zozeer door Japan gewenste besprekingen; die zouden in Batavia worden gehouden en in september 1940 beginnen.

Ook toen werd Kamer 14 ingeschakeld om uit te vinden wat, behalve de eisen die Japan op tafel had gelegd omtrent de levering van vitale grondstoffen, de Japanse bedoelingen waren. Uit onderschepte codetelegrammen van het Japanse ministerie van buitenlandse zaken aan de Japanse consul in Batavia en de leider van de Japanse

delegatie, werd duidelijk dat men erop uit was Nederlands-Indië af te houden van militaire samenwerking met de VS en Engeland. Voorts moest Nederlands-Indië worden gerustgesteld t.a.v. de Japanse bedoelingen, om daarmee te bereiken dat het de versterking van zijn defensie zou vertragen. Ten slotte moest alles in het werk worden gesteld Nederlands-Indië te betrekken in de door Japan te domineren „Groter Oostaziatische Gemeenschappelijke Welvaartssfeer”. Officieel was het streven naar de totstandkoming van een gemeenschappelijke welvaartssfeer in Oost-Azië op 1 augustus 1940 naar buiten gebracht in een toespraak van de Japanse minister van buitenlandse zaken, Yosuke Matsuoka. Die kwam erop neer dat het Japans taak en opdracht was zich in de huidige internationale situatie, door een actieve politiek, zoveel mogelijk te omringen met bevriende naties ter bevordering van de Groter Oostaziatische Gemeenschappelijke Welvaartssfeer. Vanzelfsprekend rekende de regering in Tokio daartoe ook Frans Indo-China en Nederlands-Indië. Niet toevallig de kolonies van mogendheden die door Duitsland onder de voet waren gelopen, het land waarmee Japan op 27 september 1940, samen met Italië het driemogendhedenverdrag zou sluiten. Daarmee was Japan de bondgenoot geworden van Duitsland, waardoor de Japanse aspiraties m.b.t. Nederlands-Indië in Batavia en bij de Nederlandse regering in Londen nog meer wantrouwen opriepen, en dat nog extra werd gevoed door de Japanse bezetting van Noord-Indo-China op 23 september 1940. Toch werden de besprekingen in Batavia niet afgebroken. De onderhandelingen leverden overigens geen resultaten op, ook niet toen Japan eind december een nieuwe delegatie stuurde onder leiding van Kenkichi Yoshizawa. Deze was in de omgang wat gemakkelijker dan zijn voorganger Kobayashi, wat niet verhinderde dat de besprekingen in juni 1941 werden afgebroken zonder dat, als gevolg van de overspannen Japanse eisen inzake de levering van olie en andere strategische grondstoffen, enig resultaat was geboekt. Die verlangens waren zo exorbitant dat zij bij aanvaarding in feite neerkwamen op de instelling van een *de facto* Japans gezag over Nederlands-Indië.

Na de val van Nederland had de regering in Batavia aanvankelijk een voorzichtige houding aangenomen die erop neerkwam dat, hoewel de Neder-

landse neutraliteit door de Duitse inval in feite had opgehouden te bestaan, de neutraliteitstoestand m.b.t. de koloniën bleef gehandhaafd. Na de Duitse inval in Noorwegen en Denemarken op 9 april 1940, had Japan bezorgdheid uitgesproken over iedere ontwikkeling die, als gevolg van een verergering van de oorlog in Europa, invloed zou kunnen hebben op de *status quo* van Nederlands-Indië. In dat verband werd gewezen op de onderlinge economische afhankelijkheid van Japan en andere landen in Oost-Azië met de zuidelijker gelegen gebieden, met name Nederlands-Indië. Een *status-quo*wijziging zou ernstige repercussies hebben voor de handhaving van de vrede en de stabiliteit in die gebieden. Een standpunt dat onmiddellijk werd herhaald na de Duitse inval in Nederland in mei 1940, waarbij nog eens werd beklemtoond dat Japan de *status quo* van Nederlands-Indië wenste te handhaven. De bedoeling van die verklaringen was duidelijk te maken dat Japan geen interventie in Indië zou dulden van welke mogendheid dan ook. Het resultaat was dat Engeland, de VS en Frankrijk verklaarden de bestaande toestand eveneens te zullen respecteren. Deze gang van zaken had tot gevolg dat in Europa Nederland deel uitmaakte van het geallieerde bondgenootschap, maar dat het rijkdeel in Azië zijn neutrale status vooralsnog behield tegenover andere mogendheden dan Duitsland. Niettemin was de legerleiding in Indië van oordeel dat geheime contacten dienden te worden gelegd met Britse stafofficieren in Singapore. Aanvankelijk had dat overleg een officieus karakter vanwege de toen nog geldende neutrale status van Indië. Dat veranderde nadat Japan eind september 1940 met Duitsland en Italië het driemogendhedenverdrag had gesloten, dat het de vrije hand gaf in Oost-Azië een nieuwe orde te scheppen.

Deze zg. stafbesprekingen, waarbij inmiddels de marine was betrokken en waaraan later ook werd deelgenomen door Australische en Amerikaanse officieren, vonden daarna plaats onder stilzwijgende goedkeuring van de desbetreffende regeringen. De contacten en de gemaakte afspraken waren uitsluitend van militair-technische aard, waaraan elke politieke sanctionering ontbrak, zij het dat de regeringen wel werden ingelicht omtrent de bereikte resultaten. Uitgangspunt van de stafbesprekingen, waarvan er zes zijn gehouden, was het reeds begin 1941 door de VS en Engeland op een

geheime conferentie geformuleerde *Europe first*-principe. Voor de te verwachten strijd met Japan had dat tot gevolg dat aanvankelijk een verdedigende oorlog zou moeten worden gevoerd, totdat Duitsland zelf in het defensief zou zijn gedrongen en verslagen.

Als politiek gewenste ontwikkeling zagen de militairen dat een aanval op één van de landen die bij het overleg waren betrokken, als een aanval op alle zou worden beschouwd. Voorts zou moeten worden vastgesteld welke agressieve daden van Japan als een *casus belli* zouden gelden, die alsdan door een gezamenlijk militair optreden zouden moeten worden beantwoord.

Nederland had graag gewild dat de militaire besprekingen ook politieke consequenties zouden hebben. Ondanks diverse pogingen van de Nederlandse regering in die richting, hebben zowel de VS als Groot-Brittannië zich, tot het uitbreken van de oorlog in de Pacific, op geen enkele wijze willen verplichten gewapenderhand de zijde van Nederland te kiezen als Indië door Japan zou worden aangevallen. Engeland niet omdat het de handen vol had in Europa. Het verst waartoe de Britten bereid waren te gaan was een verklaring dat zij in een dergelijk geval het uiterste zouden doen wat in hun vermogen lag om Nederland te helpen. Het was evenwel aan Zijner Majesteit regering voorbehouden te bepalen welke stappen of militaire maatregelen uitvoerbaar zouden zijn om het gestelde doel (hulp aan Nederland) te bereiken. De VS hadden rekening te houden met de publieke opinie die sterk was gekant tegen deelneming aan een oorlog; bovendien was Amerika formeel nog steeds een neutraal land, ondanks de materiële hulp die het de Geallieerden gaf in de strijd tegen Duitsland. Voorts probeerden de VS tot het uiterste door onderhandelingen het Japanse opdringen tot staan te brengen en te keren. In de besprekingen die de regering met Japan voerde ging zij uit van vier, in het voorjaar van 1941 geformuleerde, grondbeginselen: respect voor de territoriale integriteit en soevereiniteit van elk der naties; niet-inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van andere landen; steun aan het principe van wederzijdse gelijkheid, ook op handelsgebied; handhaving van de *status quo* in de Pacific. Japan was allesbehalve in die soort abstracte beginselen geïnteresseerd. Tokio wenste concrete zaken: beëindiging van de Amerikaanse

hulp aan China; opheffing van de inmiddels ingevoerde embargo's, zoals dat op schrootijzer; economische onafhankelijkheid die zou uitmonden in een autarkie voor Oost-Azië, onder leiding van Japan. Het zag zichzelf als de stabiliserende en leidende factor in dit deel van de wereld, waaromheen zich de andere landen als volgelingen dienden te schikken. Vanuit dat standpunt kon Japan dan ook niets anders doen dan de Amerikaanse eisen afwijzen inzake algehele terugtrekking uit Indo-China en beëindiging van de oorlog tegen China.

Praktisch gezien waren het onoverbrugbare tegenstellingen die zonder meer op een oorlog moesten uitlopen. Begin juli 1941 viel in Japan het definitieve besluit een politiek te volgen die zou leiden tot de vestiging van de „Groter Oostaziatische Gemeenschappelijke Welvaartssfeer” en van de wereldvrede. In concreto hield dit in dat Japan zich opmaakte voor een oorlog, zij het dat men vooralsnog de aan de gang zijnde onderhandelingen over de gebieden in Zuidoost-Azië zou voortzetten. Tegelijkertijd begonnen de voorbereidingen tot een oorlog. Maatregelen werden genomen om over te schakelen op een oorlogseconomie en nog in juli 1941 bezetten Japans leger en vloot het zuiden van Indo-China. Voorts werd spoed betracht met de verdere opstelling van operationele plannen tegen de Filipijnen, Malakka, Java en andere delen van Nederlands-Indië. De Japanse marine was sedert januari al bezig geweest met het operatieplan voor de aanval op Pearl Harbor, waarvoor thans in de baai van Kagoshima de oefeningen zouden beginnen. Ook was men in diezelfde maand al begonnen met voorbereidingen tot het drukken van noodgeld voor de gebieden die men zou gaan bezetten. In november 1941 waren reeds allerlei administratieve bepalingen gereed die als leidraad voor de Japanse bezettingsautoriteiten moesten dienen.

De Japanse bezetting van Zuid-Indo-China leidde tot een reeks van maatregelen tegen Japan. De VS besloten de Japanse tegoeden te bevriezen, d.w.z. dat gebruik ervan de goedkeuring van de Amerikaanse regering behoeft. De mogelijkheid dat Japan olie uit de VS zou betrekken bleef dus bestaan. Engeland nam soortgelijke maatregelen. Nederlands-Indië ging een stap verder en legde voorlopig het hele deviezenverkeer tussen Indië en Japan stil. De uitvoer naar Japan, Mantsjoek-

wo, China en Indo-China werd onderworpen aan een vergunningenstelsel. Voorts mochten banken zonder vergunning van het departement van economische zaken geen gelden meer ontvangen of betalen voor rekening van Japanse onderdanen. Dit was een reactie op de Japanse beslissing van 7 juli om de uitvoer naar Nederlands-Indië sterk te beperken. Op 20 juli was die dan ook nagenoeg nihil geworden. Het ligt in de rede te veronderstellen dat die Japanse maatregel een gevolg was van het kort tevoren gevallen besluit over te gaan op een oorlogseconomie.

Een maand nadat Japan Zuid-Indo-China was binnengekomen, ontving de Nederlandse regering een verzoek van de Britse minister van buitenlandse zaken, Sir Anthony Eden, om zich, evenals Engeland zou doen, achter een eventuele Amerikaanse verklaring te stellen waarin verdere maatregelen tegen Japan zouden worden aangekondigd als dat land een nieuwe daad van agressie zou plegen. Nadrukkelijk zou daaraan worden toegevoegd dat de VS zich niet zouden laten weerhouden „indien (die maatregelen) tot oorlog zouden leiden”. Het Britse verzoek was voor de Nederlandse minister van buitenlandse zaken aanleiding zijn Engelse collega erop te wijzen dat een dergelijke verklaring Nederland niet zou passen omdat het „in het Verre Oosten slechts een defensief apparaat heeft; in tegenstelling met de Verenigde Staten, die over een grote vloot beschikken”. Binnen het Nederlandse kabinet was men het echter wel erover eens dat aan een dergelijke verklaring adhesie moest worden betuigd omdat, bij verdere maatregelen van Amerika en Engeland, Nederland „niet aan den kant kan blijven staan”. De tekst van die verklaring, zo besloot de ministerraad, zou in voorkomend geval moeten luiden dat Nederland niet werkeloos zou blijven als Japan, voor zover dit het zuidwesten van de Pacific betrof, nog verder zou opdringen. Twee maanden later nam de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, jhr. mr. A.W.L. Tjarda van Starkenborch Stachouwer het standpunt in dat een oorlog in de Pacific niet „plaatselijk beperkt (kan) blijven” en dat deze

...het gehele Aziatische deel van de Pacific (zal) bestrijken. Nederlandse belangen zijn in deze niet van Engelse en Amerikaanse belangen te scheiden en bij spanning is het niet doenlijk intrigerende en spionnerende Japanse consulaten te handhaven en internering van Japanners uit te stellen.

De minister van koloniën, Ch.J.I.M. Welter, was het met die zienswijze eens en schreef op 27 oktober 1941 in een brief aan zijn ambtgenoot van buitenlandse zaken, mr. E.N. van Kleffens:

Breekt een oorlog in den Pacific uit, waar ook, waarin Engeland en Amerika tegenover Japan staan, dan is de teerling geworpen en zijn wij als Pacific-mogendheid daarin betrokken – of wij het willen of niet. Het is dan echter m.i. beter aanstonds de consequenties te trekken uit de feiten, zoals die zich voordoen, en dadelijk aan de zijde van Amerika en Engeland deel te nemen aan den strijd, waarin wij later toch worden gewikkeld.

Een dag later besloot het kabinet die gedragslijn te volgen en op 4 november werd in een vergadering van de ministerraad meegedeeld dat ook de koningin haar instemming ermee had betuigd. Men bedenke wel dat op dat ogenblik noch Groot-Brittannië, noch de VS enige harde garantie hadden gegeven Japan de oorlog te verklaren als Indië zou worden aangevallen.

De bereidheid van de Nederlandse regering onmiddellijk de kant van Engeland en Amerika te kiezen en, als het moest, de wapens tegen Japan op te nemen, valt te verklaren uit Nederlands positie als kleine mogendheid, hoe paradoxaal dat misschien moge klinken. Uit het voorgaande kan worden vastgesteld dat voor de verdediging van Nederlands-Indië, wilde die met enige kans op succes worden gevoerd, bondgenootschappelijke steun onontbeerlijk zou zijn. Duidelijk was ook dat Nederlands-Indië voor Japan van zeer groot belang was als alternatieve grondstoffenleverancier. Niet onlogisch leek daarom de gedachte dat het eilandenrijk vroeg of laat toch bij een conflict zou worden betrokken. Onmiddellijk kiezen voor Amerika en Engeland betekende dan ook dat Nederland zich in het verre Oosten bij voorbaat van bondgenoten voorzag, zelfs al zou Japan Nederlands-Indië nog niet hebben aangevallen. De moeite die men deed zich als een goed bondgenoot te gedragen, ook toen er nog geen sprake was van een bondgenootschap, was daarvan een gevolg. Die houding kon ertoe leiden dat de Nederlandse belangen in de knel kwamen en dat men herhaaldelijk door de bondgenoten-in-spe voor verrassingen kon worden geplaagd. Terecht, vanuit hun standpunt, hielden die hun belangen altijd goed in de gaten, wat onontkoombaar meebracht dat zij minder belangstelling hadden voor

de belangen van anderen, die zich aan de periferie van hun gezichtseinder bevonden. Zo ontving de regering in Batavia pas vier dagen na de afkondiging officieel bericht van de Amerikaanse bevroingsmaatregelen van eind juli 1941, die zonder voorafgaand overleg met Nederland waren afgekondigd. Gezien het mislukken van de Nederlands-Japanse handelsbesprekingen had het voor de hand gelegen als Nederland in die Amerikaanse stappen was gekend. Het was immers niet denkbeeldig dat Japan, nu het was afgesneden van Amerikaanse importen en van Indië niet had kunnen krijgen wat het had willen hebben, de olie en andere grondstoffen met geweld zou zien te krijgen.

Ondanks dergelijke irritatie wekkende voorvallen bleef Nederland door dik en dun vasthouden aan een op een naïef vertrouwen gebaseerde bondgenootschappelijke samenwerking, een vertrouwen waarvoor men steun meende te vinden in de positie van Nederlands-Indië als belangrijke grondstoffenleverancier t.b.v. de geallieerde oorlogvoering.

De oorlogsverklaring

De Japanse verrassingsaanval op Pearl Harbor in de ochtend van 7 december 1941 Hawaï-tijd, en de aanvallen op diverse punten op Malakka, die wegens het tijdsverschil aldaar in de vroege ochtend van 8 december plaatsvonden, waren op 7 december 's avonds in Londen bekend geworden. Enkele uren daarna, om 1 uur 's nachts op 8 december, kwam het Nederlandse kabinet bijeen en besloot, na telefonisch verkregen goedkeuring van de koningin, aan Japan mee te delen dat Nederland zich met dat land in oorlog achtte. In zijn uiteenzetting aan de koningin had minister-president P.S. Gerbrandy betoogd dat thans een beslissing moest worden genomen, enerzijds vanwege het tijdsverschil met Indië en de daar te nemen maatregelen, en anderzijds omdat de VS en Engeland „spoedig moeten weten dat zij op ons kunnen rekenen, nu zij zijn aangevallen”. Op deze tweede reden was, zonder enige andere argumentatie, de inhoud gebaseerd van de oorlogsverklaring die de Nederlandse gezant in Tokio, gen. J.C. Pabst, op 10 december aan de Japanse regering overhandigde. Daarin stond met zoveel

... dat Nederland, aangezien Japan vijandelijkheden heeft geopend tegen twee mogendheden, waarmede Nederland bijzonder nauwe betrekkingen onderhoudt, den staat van oorlog acht te bestaan tussen zich en Japan.

Die oorlogsverklaring was een logische consequentie van de eerder ingenomen standpunten van de Nederlandse regering en van de dringende behoefte zich te verzekeren van bondgenoten i.v.m. de verdediging van Nederlands-Indië. Men kan twisten over de vraag of het zo verstandig is geweest onmiddellijk de kant van de VS en Engeland te kiezen, zonder dat men nog zelf was aangevallen. De kaarten waren echter tevoren al geschud en gezien de Japanse aspiraties achtte men dit de enig juiste beslissing. Dat verklaarde ook luitenant-gouverneur-generaal dr. H.J. van Mook in de laatste vergadering van de Volksraad op 6 maart 1942:

Indien wij neutraal waren gebleven zou ons lot volledige onderwerping gelijk Indo-China en Siam zijn geweest, en terzijdeschuiving van ons Koninkrijk bij de besprekingen waarin na de overwinning der Geallieerden de toestand der wereld zal worden bepaald.

Dat deze overwegingen een illusie waren, zou na de oorlog pas blijken.

De strijd te land

Kort na het uitbreken van de oorlog in de Pacific begaf Churchill zich naar de VS om met president Roosevelt afspraken te maken over de te volgen strategie en de organisatie van de oorlogvoering.

In deze zg. Arcadia-conferentie (22 dec. 1941 - 14 jan. 1942) werd besloten tot een permanente samenwerking van de Engelse en Amerikaanse chefs van staven, de *Combined Chiefs of Staff*, met zetel in Washington. Zij gaven directieven inzake militaire operaties en logistieke kwesties.

Voorts kwam het tot de oprichting van het zogeheten ABDA (American-British-Dutch-Australian) *Command*. Op 30 december werd als bevelhebber daartoe de Brit gen Sir Archibald Wavell aangewezen. Hij vestigde zich met zijn staf in Lembang op West-Java. Zijn opdracht was het behoud van de Maleise Barrière, d.w.z. de lijn Singapore — Zuid-Sumatra — Java — Timor — Port Darwin in Australië. De legercommandant in In-

dië, gen H. ter Poorten, kreeg binnen de staf het bevel over de landstrijdkrachten.

Bij hun opmars naar de Zuidelijk gelegen gebieden hadden de Japanners zich tot doel gesteld de westelijke mogendheden uit Azië te verdrijven door de verovering van de Filippijnen, Goeam, Hongkong, Malakka, Birma, de Bismarck-archipel en Nederland-Indië. Het Japanse operatieplan t.a.v. Nederlands-Indië was gericht op een snelle verovering van de oliegebieden op Borneo en Sumatra, en op een daarna spoedig in te zetten aanval op Java, dat zo snel mogelijk moest worden bezet. Voor de strijd te land in Nederlands-Indië zette Japan het 16e Leger in, onder gen Hitoshi Imamura, dat bestond uit de 2e, 38e en 48e Divisie en uit de Sakaguchi-brigade. De 38e Divisie, die uit het zuiden van China kwam, had als opdracht de verovering van Ambon en Timor en van de olievelden op Zuid-Sumatra. De Sakaguchi-brigade, die eerst op de Filippijnen zou worden ingezet, moest daarna de oliegebieden op Borneo en omstreeks begin februari Bandjermasin in het zuiden van dat eiland hebben bereikt. Vandaar uit zou het luchtoffensief tegen Java worden ingezet. In het operatieplan werd ervan uitgegaan dat eind februari het meesterschap in de lucht zou zijn verkregen, waarna de 2e en 48e Divisie, de Sakaguchi-brigade en het Shohi-detachment (onderdeel van de 38e Divisie) aan de verovering van Java zouden beginnen.

Op de dag dat Wavell op Java arriveerde, 10 januari, landden de Japanners voor het eerst op Nederlands-Indisch grondgebied. In één dag bezetten troepen van de 38e divisie de voornaamste punten in de Minahasa, het noorden van Celebes. Eenheden van dezelfde divisie gingen op 11 januari op het voor de oostkust van Borneo gelegen olie-eiland Tarakan aan wal. De Nederlandse troepencommandant besloot 24 uur later de strijd te staken, nadat tevoren de oliebronnen in brand waren gestoken. Op 24 januari landden de Japanners bij Balikpapan, dat reeds door de Nederlandse troepen was verlaten nadat ook hier de olie-installaties waren vernield. Op de westkust van Borneo bezetten zij op 29 januari Pontianak. De verovering van Bandjermasin was op 10 februari een feit. Eerder al, op 2 februari, hadden de op Ambon gelegerde Australische troepen moeten capituleren.

Tot die datum was elders in de Pacific de strijd

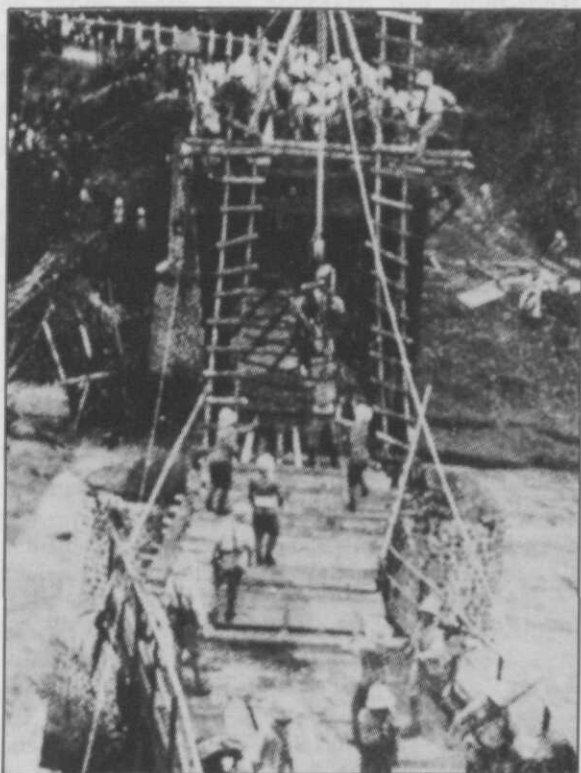

Aankomst van gen Sir Archibald Wavell op vliegveld Kemajoran te Batavia op 10 januari 1942; vlnr: de Britse consul-generaal te Batavia, H.F.G. Walsh, gen Wavell, en de commandant van het KNIL, lgen H. ter Poorten (SMG/LAS)

even desastreus voor de Geallieerden verlopen. Op 20 december 1941 hadden de Japanse troepen de vliegbasis Davao op het Filippijnse eiland Mindanao veroverd. Op 25 december was de Britse kroonkolonie Hongkong in hun handen gevallen, en aan het einde van die maand hadden zij de Amerikanen van het eiland Luzon op de Filippijnen verdreven en de hoofdstad Manilla bezet. De verovering van Malakka (verdedigd door de 9e en 11e Brits-Indische Divisie, de 38e Brits-Indische Brigade en de 8e Australische Divisie) was opgedragen aan het 25e Japanse leger. Na hun landing op 8 december in het noorden van het schiereiland en de verovering van het vliegveld Kota Baroe nog op diezelfde dag, stootten de Japanners snel door naar het zuiden. Op 19 december hadden zij Penang in handen en eind december waren zij opgerukt tot het midden van Malakka. Op 27 januari waren zij zover gevorderd dat zij een bedreiging vormden voor de vlootbasis Singapore. Alle nog aanwezige Britse troepen op Malakka kregen toen opdracht zich op het eiland terug te trekken, dat op 15 februari moest capituleren.

De val van Singapore bezegelde ook het lot van Nederlands-Indië. De *Combined Chiefs of Staff* bepaalden dat ABDA-Command naar elders moest worden verplaatst, maar op voorstel van Wavell gingen zij ermee akkoord dat het commando zou worden ontbonden. Op 25 februari was het zover en generaal Wavell vertrok om het bevel

over Brits-Indië en Burma op zich te nemen. Het gevolg van de opheffing van het commando was dat versterkingen die op weg waren naar Java naar elders werden gedirigeerd en het eiland vrijwel zonder hulp van bondgenoten zou worden verdedigd. Met de omsingeling van Java waren de Japanners al begonnen. Op 14 februari landden Japanse parachutisten bij Palembang op Zuid-Sumatra dat zij zes dagen later met de, weliswaar

Maart 1942, Japanse troepen herstellen een brug tijdens hun opmars op West-Java (SMG/LAS)

vernield, olievelden geheel in handen hadden. Ten oosten van Java waren zij op 19 februari geland op de zuidkust van Bali dat op 24 februari in hun bezit was.

De tegen het advies van de Nederlandse eskadercommandant, sbn Doorman, op 27 februari gevoerde slag in de Java-Zee, waarbij nagenoeg de hele Nederlandse vloot verloren ging, kon niet verhinderen dat de Japanners in de nacht van 28 februari op 1 maart op vier plaatsen op Java aan land gingen. Door een stoutmoedige actie van het Shohi-detachement wisten zij zich al in de vroege ochtend bij verrassing meester te maken van het vliegveld Kalidjati ten westen van Poerwakarta op West-Java.

Gelet op wat zich sinds 8 december had afgespeeld, was het een illusie te menen dat met de vier op Java beschikbare regimenten van het KNIL de vijand tot staan zou kunnen worden gebracht, laat staan weer in zee zou kunnen worden gedreven. Alleen op papier waren plannen uitgewerkt om op Java een mobiel veldleger van zes, snel verplaatsbare gemechaniseerde brigades van de grond te krijgen. Van de daarvoor in Amerika gedane bestellingen waren bij het uitbreken van de oorlog nog alleen munitie en ca. 40 gepantserde verkenningsvoertuigen afgeleverd. Van de meer dan 600 bestelde tanks was er nog niet één aangekomen.

Met de nederlaag in het vooruitzicht was er dus maar één keus: zo goed en zo kwaad als het ging proberen de vijand zo lang mogelijk te binden om hem niet de gelegenheid te geven zijn troepen elders in te zetten. Niet langer dan een week, zoals voorspeld door de voorganger van Igen Ter Poorten, de in oktober 1941 bij een vliegtuigongeluk omgekomen Igen G.J. Berenschot, heeft het KNIL op Java de strijd kunnen volhouden. Een tegenaanval op Kalidjati sloeg de vijand af door een onophoudelijk bombardement op de oprukkende colonne, die geheel uit elkaar werd geslagen. Ook een op 2 maart met aanvankelijk succes ingezette aanval op het door de Japanners bezette Soebang, ten noorden van Bandoeng, liep uiteindelijk op niets uit. Op 5 maart rukten de Japanners Batavia binnen en zetten vanuit Soebang de aanval in tegen de Tjiater-stelling om zich toegang te verschaffen tot de Preanger-hoogvlakte, waar Bandoeng lag en waar sinds de opheffing van *ABDA-Command* de Indische regering zich had gevestigd. Op 6 maart hadden de Japanners met tanks de Tjiater-stelling doorbroken, nadat de daar gelegeerde infanterie aanvankelijk had standgehouden, en lag de weg naar Bandoeng voor hen open.

Het initiatief tot de capitulatie is uitgegaan van de Japanse bevelhebber, gen Imamura die, toen men van Nederlandse kant had besloten tot de overgave van Bandoeng, alleen maar bleek te willen spreken over een algehele capitulatie van het KNIL, die dan ook op 9 maart via de radio werd bekendgemaakt. Die capitulatie luidde het einde in van de Nederlandse aanwezigheid in Azië, het doel dat de Japanners voortdurend voor ogen had gestaan. ▷

Nabeschouwing

De pogingen van Nederland zich te omringen met bondgenoten is op zichzelf een logisch gevolg geweest van de situatie waarin Indië verkeerde. Dat men echter als klein land geen onbeperkt vertrouwen moet hebben in bondgenoten is een conclusie die de Nederlandse regering evenwel nooit heeft getrokken. Het feit dat machtiger bondgenoten in de eerste plaats hun eigen belangen zullen behartigen is in de internationale politiek een keihard gegeven. Kleine landen staan hier dikwijls machteloos tegenover en zullen, als zij geen enkel tegenspel bieden, voortdurend achter het net vissen.

Wie het verdere verloop van de oorlog bestudeert moet helaas tot de conclusie komen dat de Nederlandse regering op dit gebied niets had geleerd. Zij waande Nederland groter dan het werkelijk was en liep rond met overspannen ideeën over de eigen belangrijkheid. In het verkeer met de grootmachten bood de regering weinig of geen tegenspel, liever toonde ze zich verongelijkt en raakte

geïrriteerd omdat de grote mogendheden te weinig oog hadden voor de Nederlandse belangen. Deze houding, gecombineerd met het vertrouwen dat men desondanks in de bondgenoten stelde, schiep een soort blinde vlek t.a.v. de eigen belangen. Een van de treffendste voorbeelden in dit verband is wel de beslissing van Engeland en de VS in juli 1945 te Potsdam geweest om de *theatre*-grenzen in het Verre Oosten te wijzigen. Nederlands-Indië viel daardoor niet meer onder de *South West Pacific Area* van gen MacArthur, maar onder het *South East Asia Command* van adm Mountbatten. Dit betekende dat de afspraken die met de VS waren gemaakt inzake de herbezetting van Nederlands-Indië na de Japanse nederlaag, van het ene op het andere moment van nul en gener waarde waren (afspraken die met Engeland uiteraard niet bestonden). In 1943 was de Nederlandse regering al gewaarschuwd dat Engeland om redenen van prestige zijn bevelsgebied in Azië wilde uitbreiden, maar met open ogen, zonder enig tegenspel te bieden, heeft de Nederlandse regering dat toegelaten. Men kent de desastreuze gevolgen.

Literatuur

- M.A. Aziz — *Japan's colonialism and Indonesia*. Den Haag (1955).
H. Feis — *The road to Pearl Harbor. The coming of the war between the United States and Japan*, 7e dr. Princeton (1971).
J.A. Jonkman — *Het oude Nederlands-Indië*. Assen (1971).
A. Kersten — *Buitenlandse Zaken in ballingschap. Groei en verandering van een ministerie 1940-1945*. Alphen aan den Rijn (1981).

- A.E. Kersten en A.F. Manning (red) — Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1914-1945. Periode C, dl 3, 1 juni - 7 december 1941, in: *Rijks Geschiedkundige Publicatiën*. Grote serie, 172. Den Haag (1980).
J.J.C. Voorhoeve — *Peace, profits and principles. A study of Dutch foreign policy*. Leiden (1985).
H.L. Zwitzer — Verwikkelingen rondom de capitulatie van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger in maart 1942, in: G. Teitler — *De val van Nederlands-Indië*. Dieren (1982).

U bent actief dienend officier van KL of KLu,

maar gaat binnenkort de dienst verlaten.

U wilt echter wél graag maandelijks de *Militaire Spectator* blijven ontvangen?

Dat kán: als lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (contributie f 30,- per jaar; buitenland f 40,-) vindt u hem iedere maand in de bus, en tevens viermaal per jaar „Mars in Cathedra”.

Meldt u als lid bij de secretaris: Beringlaan 13, 2803 GA Gouda.